

TILBURG

Jaargang 2, nr. 3
september 1984

Tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt vier maal per jaar

ISSN: 0168-8936

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K. S 096029

Redactie

Ronald Peeters
Ton Wagemakers

Stukken voor de redactie te zenden
aan redactie-secretariaat
Montfortanenlaan 96,
5042 CX Tilburg.

Abonnementen

Jaarabonnement f 32,50
Losse nummers f 7,95
Abonneren door overmaking
van f 32,50 op de rekening van
de Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed,
Beeklaan 57,
5032 AB Tilburg.

AMRO-bank rek.nr. 42.81.63.343,
gironummer bank 1091055
onder vermelding van
"abonnement 1984".

Omslagfoto:
Tongerlose Hoef aan de
Reitse-Hoevenstraat. Foto juni
1981, J. Brieffies.

Foto's:
Coll. Gemeentelijke Archiefdienst
Tilburg.

Druk: H. Gianotten b.v. Tilburg

Voorwoord

Als geboren en getogen Tilburger – ik groeide op 't Gurke' op – doet het mij een groot genoegen, dat in dit norbertijns jubileumjaar 1984 – 850 jaar na de dood van Norbertus en 850 jaar na de stichting van de Abdij van Berne – ook in Tilburg extra aandacht wordt besteed aan de figuur van Norbert van Gennepe en aan de betekenis van de norbertijnen voor onze stad.

Van 1232 tot 1832 – zes eeuwen lang – waren norbertijnen van de vlaamse abdij van Tongerlo verantwoordelijk voor het pastoraat in Tilburg. De moeilijke omstandigheden waarin de abdij in het begin van de 19e eeuw verkeerde, dwongen hen uit Tilburg te vertrekken. De parochies van het Heike en het Goirke werden toen aan priesters van het bisdom 's-Hertogenbosch overgegeven. Toch hebben wij de indruk, dat iets van de norbertijnse geest in Tilburg is blijven hangen. Toen dan ook in 1964 de norbertijnen van de Abdij van Berne in Tilburg terugkeerden en de pastorale zorg voor Tilburg-Noord op zich namen, konden zij gaan staan in een rijke traditie.

Als abt van de Abdij van Berne en als Tilburger wil ik daarom graag dit geschrift openen. Ik hoop dat de tentoonstelling over de norbertijnen en Tilburg, die in de Goirkese kerk gehouden wordt, aan velen iets van deze rijke norbertijnse traditie zal weten over te brengen.

Onze dank gaat uit naar het Gemeentebestuur, de Gemeentelijke Archiefdienst en de vele vrijwilligers die onze norbertijnse gemeenschap van de Heikant in staat stelden deze herdenking tot stand te brengen.

Ik hoop dat vele lezers en bezoekers via deze publikatie en tentoonstelling in aanraking komen met materiële en geestelijke monumenten uit het verleden en daaruit moed en inspiratie zullen putten voor de toekomst.

A. Baeten o.praem., abt van Berne

Dit themanummer is een bijdrage van de Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgoed aan het norbertijns jubileumjaar. Het zal tevens als begeleidende publicatie bij de tentoonstelling "TUSSEN TONGERLO EN BERNE 750 jaar Norbertijnen in Tilburg" aangeboden worden. Wij danken de Norbertijnen Tilburg voor hun financiële ondersteuning aan het tot stand komen van deze uitgave.

De Redactie

Inhoud

De Premonstratenzer abdijen van Tongerlo en Berne drs. G.J.W. Steijns	4
Tilburg als parochie van Tongerlo 1232-1832 drs. G.J.W. Steijns	6
Tongerlose pachthoeven te Tilburg J.A.J. Becx	10
Moerenburg de oudste parochie van Tilburg 1384-1648 A.J.A. van Loon	13
Heikant - Quirijnstok twintig jaar in het wit D. Hendrickx en W. Manders	15
Tilburg kort	18

De premonstratenzer abdijen van Tongerlo en Berne

door drs. G.J.W. Steijns

Het ontstaan van de orde

De Orde van Prémontré ofwel van de Norbertijnen is ontstaan in een periode van de geschiedenis van de Westerse kerk, die gekenmerkt werd door vernieuwingen en hervormingen en dus ook conflicten.

De tussen 1080 en 1085 in Gennep geboren edelman Norbertus, die op jonge leeftijd reeds kanunnik van Xanten was geworden, bleek, toen hij in 1115 het keizerlijk hof verliet om in kloosterkleed te gaan rondtrekken en prediken, een kind van zijn tijd te zijn. Sinds 1059 immers was een beweging gaande, ingezet door paus Gregorius VII, en naar hem de Gregoriaanse hervorming genoemd, welke ten doel had de kerk te zuiveren van misstanden. De keizer werd gedwongen zich te onthouden van de eigenlijke benoeming der bisschoppen en in het algemeen werd de bemoeienis van leken met kerkelijke zaken teruggedrongen. De daarover gevoerde Investituurstrijd vond een einde in het Concordaat van Worms (1122).

Ook onder de monniken ontstonden vernieuwende bewegingen. Bernardus van Clairvaux was de grote inspirator. De hervorming der Benedictijner orde, begonnen in Cluny, werd bekroond met de stichting van Citeaux in 1098, het hoofdklooster van de nieuwe Cisterciënzer orde. Ook bij de seculiere priesters, vooral die welke al gegroepeerd waren in kapittels, sloeg deze drang naar zuivering van de idealen aan. Zij namen steeds vaker een eeuwen tevoren door Sint-Augustinus geformuleerde regel als leidraad voor hun gemeenschappelijk leven en gebed. Zo ontstonden de verschillende congregaties van Augustijner of reguliere koorheren. Ook de door Norbertus in 1120 te Prémontré gestichte kloostergemeenschap hield zich zeker onder invloed van de door zijn opvolger Hugo van Fosses opgestelde statuten, aan die regel. Toch had al Norbertus, voordat hij in 1126 bisschop van Maagdenburg werd, de

grondslag gelegd voor de meer specifieke gerichtheid op de zielzorg van de latere witheren, naast het onderhouden van het koorgebed, de persoonlijke armoede, en de claustrale levensstijl. Dit paste wonderwel in een periode dat steeds meer de behoefte ontstond om ordegeestelijken te betrekken bij de zielzorg, geheel in de lijn van de doorwerking van de resultaten van de Investituurstrijd, ook op het niveau van de lagere geestelijkheid. Tenslotte zou op het derde concilie van Lateranen (1179) het verbod worden afgekondigd, dat bezitters van eigen kerken op hun domeinen nog de zielzorgers zouden benoemen.

Norbertus ontvangt de Regel van de H. Augustinus (coll. Abdij van Berne)

Toen vanuit Prémontré de Norbertijner beweging uitwaaierde, ook over onze streken, was het formeel nog niet zover, maar de praktijk om naast onroerend goed ook de belevingsrechten en de bediening van de parochies aan geestelijke instellingen over te dragen, was toen al op gang gekomen. Al in 1131-1132 nog twee jaar vóórdat Norbertus als zeer invloedrijk kerkvorst te Maagdenburg stierf, had de Norbertijnenabdij van Grimbergen de patroonaatsrechten over een aantal Zuidbrabantse parochies ontvangen. Zo werd op gelukkige wijze een aantal

belangen verenigd. De abdijen ontvingen uitgestrekte domeinen en trokken daaruit de inkomsten. Zij moesten deze goederen goed beheeren en zorgen voor een rijke opbrengst van de grond zonder deze uit te putten. Dat veroorzaakte een pioniersrol in de ontwikkeling van de landbouwmethode en bijvoorbeeld de exploitatie van uitgestrekte moervelden. En tenslotte: op hun domeinen en in de overgedragen kerken en kapellen waren de abdijen de eerstaangewezene om de zielzorgers te leveren.

We zullen hier in het kort een aantal feiten uit de geschiedenis van de twee voor Tilburg zo belangrijke abdijen van Tongerlo en Berne schetsen.

Tongerlo

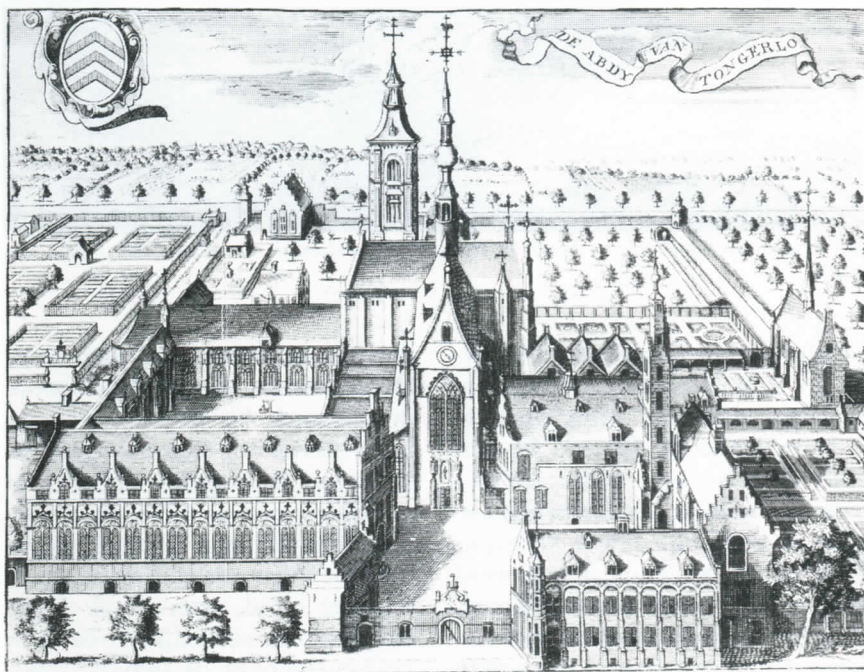
Omstreeks 1130 stond Giselbertus van Castrele een deel van zijn bezittingen, o.a. te Tongerlo, af aan de orde van Sint-Norbertus om daarop een abdij te stichten. Die stichting moet tussen 1130 en 1133 hebben plaatsgevonden door monniken uit de al reeds sinds 1124 bestaande Sint-Michielsabdij te Antwerpen. In 1146 nam paus Eugenius III de jonge abdij onder zijn bescherming en stelde de Hertog van Brabant aan als voogd. Dit laatste heeft bijgedragen tot de vermeerdering en ook handhaving van het bezit van de abdij, omdat de hertogen de schenking van goederen door hun onderdanen ondersteunden en bekrachtigden. Daarnaast verwierven de abten van Tongerlo al snel een belangrijke positie als raadgevers van de hertogen, later als voornaam lid van de eerste stand in de Staten van Brabant. Een goed voorbeeld is de uit Tilburg afkomstige Walter Bac (abt 1333-1366) die tijdens de regering van Jan III en hertogin Johanna een invloedrijke rol speelde.

Het goederenbezit van de abdij, voornamelijk gevormd in de eerste honderd jaar van haar bestaan, bevond zich voor een zeer groot

deel in het huidige Noord-Brabant. In het westen was het bezit geconcentreerd rond Nispen (1157), in het oosten lag het meer verspreid van Waalwijk tot Mierlo. Meestal betrof het hier ook de parochiekerken, welke bij de abdij werden geïncorporeerd. Aangezien Tongerlo van de paus ook het recht had ontvangen eigen kloosterlingen te doen aanstellen als pastoors, betekende dit, dat een aanzienlijk deel van de zielzorg op het platteland van Noord-Brabant vanuit Tongerlo werd behartigd. Dit is vooral van eminent belang geweest in de moeilijke periode van de reformatie en de generaliteit toen Tongerloërs zich vaak heldhaftig hebben gedragen. Het hierna nog volgende korte overzicht van de parochiegeschiedenis van Tilburg moge daarvan getuigen. Een voorbeeld van zulk moedig gedrag gaf ook de uit Tilburg afkomstige pastoor van Klein Zundert, Arnold van Vessem, die in 1547 in zijn kerk door aanhangers van de nieuwe leer werd vermoord. De abdij heeft ook veel moeilijkheden moeten doorstaan. Uiteraard gingen de godsdiensttroebelen niet geruisloos voorbij; herhaaldelijk moest de abdijbevolking zijn toevlucht zoeken in de vele refugiehuisen in de steden, zoals in 's-Hertogenbosch. De grootste bedreiging is ook uit die stad gekomen en wel op een onverwachte wijze. Toen in 1559 het bisdom 's-Hertogenbosch gesticht werd, werd de abdij daarbij ingelijfd om een garantie te vormen voor de inkomsten van de bisschoppen; deze waren voortaan tevens abt van Tongerlo. De financiële situatie werd zo bedreigd en bovendien accepteerden de abdiheren eigenlijk geen vreemde inmenging. Na een jarenlange worsteling kon de incorporatie in 1590 worden opgeheven. Toen volgde een periode van religieuze en culturele herleving, óók in de parochies. Veel witheren van Tongerlo volgden een hogere opleiding in de theologie, vooral te Leuven, en de abdij bracht talrijke geleerden voort. Op het einde van de 18e eeuw nam prelaat Hermans het belangrijke werk van de opgeheven jezuïetenorde aan de Acta Sanctorum, de wetenschappelijke uitgave van de heiligenlevens, over. De laatste Norbertijner pastoor van het Goir-

ke, Mathias Stals, heeft daar vele jaren aan meegewerkt. Kort daarna in 1794 leek het einde van de abdij gekomen toen de Franse legers de zuidelijke Nederlanden veroverden. In Frankrijk zelf waren de abdijen toen al door de staat geconfisqueerd. In 1797 gebeurde dat met Tongerlo en al haar goederen. De gebouwen werden publiek verkocht en een deel

bij Heusden werd aanvankelijk door de plaatselijke grondbezitter Fulco van Berne gesticht als priorij onderhorig aan de abdij van Augustijner koorheren te Rolduc. Toen deze stichting na vier jaren ten gevolge van allerlei spanningen als mislukt beschouwd moest worden, werd op 6 januari 1134 tijdens de rijksdag te Aken beslist, dat de poging hernieuwd zou worden door

ervan, zoals de kerk, werd afgebroken. De abdijbevolking ging in ballingschap, voornamelijk op de pastorieën. De laatste abt, Godefridus Hermans, overleed in 1795 in Haaren en werd begraven op het kerkhof van Enschot. Na de val van Napoleon werden pogingen in het werk gesteld om weer tot herleving te komen. Pas eind 1839 gelukte het Superior Evermodus Backx (geboren op 10 december 1805 in Tilburg) om de restanten van de gebouwen terug te kopen. Op 1 juli werd de abdijsamenleving hersteld. In 1868, na de dood van Backx, werd J.C. de Swert opnieuw tot abt gewijd. Sindsdien bloeit de abdij weer als vanouds.

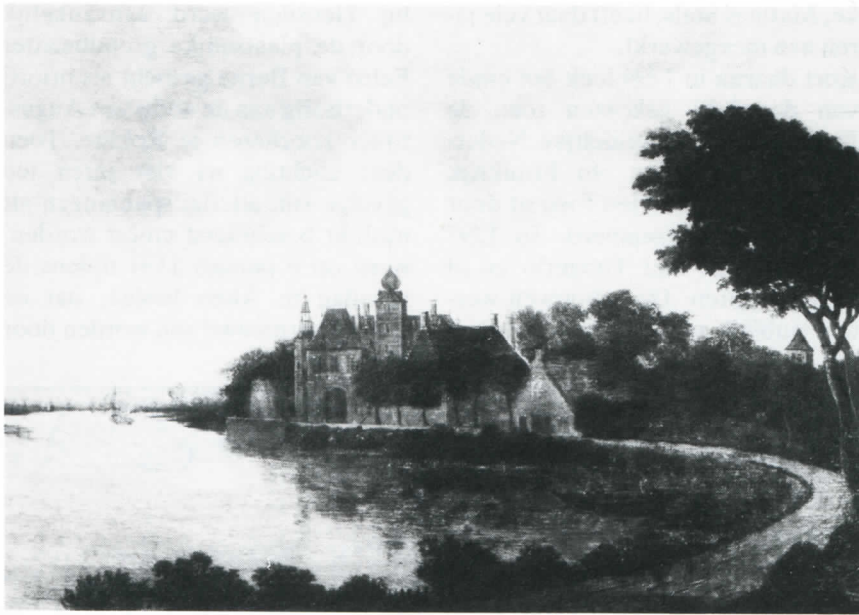
De parochies in Noord-Brabant heeft men op een enkele uitzondering na, in het begin van de vorige eeuw moeten verlaten, en het goederenbezit daar is nooit herwonnen.

Berne

Het klooster te Berne aan de Maas

premonstratenzers uit de in 1129 gestichte abdij van Mariënweerd bij Utrecht. Deze herstelling slaagde, en zo werd Berne een Norbertijner abdij. Evenals Tongerlo kreeg ook Berne vele goederen waarop zogenaamde uithoven werden gesticht. Zo verwierf men al in 1196 Bernhesse te Heeswijk. Omdat echter pas ruim een eeuw later, in 1240, voor het eerst het patronaatsrecht van een parochie, Berlicum, werd overgedragen, kwam de zielzorg betrekkelijk laat het louter beschouwend leven gedeeltelijk vervangen. In 1534 kregen de abten van Berne het recht mijter en staf te voeren. De eerste die zo ook geportretteerd is, was Koenraad van Malsen, stammend uit een adellijke familie uit het rivierengebied, waarvan ook een tak gedurende meer dan een eeuw (1509-1621) de Heerlijkheid Tilburg bezat.

Voor het eigenlijk op Hollands gebied gelegen Berne had de reformatie en de daarna komende politieke omwenteling veel ernstiger en blij-

Het klooster te Berne aan de Maas bij Heusden. Paneel uit de 17e eeuw (coll. Abdij van Berne)

vender gevolgen dan voor Tongerlo. In 1579 was men gedwongen te vluchten naar het refugiehuis te 's-Hertogenbosch. In 1623 besloot men om aldaar in het vroegere huis van de Broeders des Gemeenen Levens de abdij opnieuw te vestigen. Door de val van de stad in 1629 werd dit plan doorkruist. Abt Jan Moors, die de capitulatie mee had ondertekend, kreeg verlof om in het huis te Heeswijk te gaan wonen. De Bernenses die in de parochies werkten, bleven daar. Na de vrede van Munster werden alle kerkelijke goederen in de Meierij verbeurd verklaard, ook die van Berne. Toen

vonden de abten met nog enige medebroeders een toevluchtsoord in Vilvoorde bij Brussel. De pastoors bleven nog steeds zo goed en zo kwaad als mogelijk in hun acht parochies, ook na 1797, toen men door de politieke gebeurtenissen weer uit Vilvoorde verdreven werd. Na veel strijd, vooral ook tegen onbegrip van kerkelijke zijde, is in 1857 in Heeswijk de abdij hersteld. Ook hier heeft een Tilburger een belangrijke rol gespeeld bij het herstel van het abdijsleven. Op 24 augustus 1859 werd in de parochiekerk van Heeswijk aan Adrianus Hubertus Manni (geboren te Tilburg 26

maart 1809) door aartsbisschop Johannes Zwijsen de mijter opgezet. Daarbij was zijn plaatsgenoot, de superior van Tongerlo, Evermodus (Petr. Hub.) Backx, assistent.

Sindsdien is de abdij van Berne wederom tot grote bloei gekomen en heeft zij zowel op religieus als op sociaal terrein veel voor Oost-Brabant betekend. Denken we maar aan een figuur als Gerlachus van der Elzen O. Praem, de stichter van de N.C.B.

Het werk in de parochies wordt sinds 1964 ook in Tilburg voortgezet, toen de bisschop van 's-Hertogenbosch met succes een beroep op Berne deed voor de bediening van de Heikant als parochieel centrum van Tilburg-Noord.

Gebruikte bronnen

A.W. van den Hurk O. Praem., *Norbertijnse zielzorg in Noord-Brabant. Achtergronden, overzicht, documentatie*, Noordbrabants Historisch Jaarboek 1984, 's-Hertogenbosch/Zutphen 1984, p. 33-82.

A.W. van den Hurk O. Praem., *Norbert van Genep en zijn Orde*, Averbode/Apeldoorn 1984.

Dr. W.J.C.C. van den Hurk O. Praem., *Het verborgen leven van de Abdij van Berne in haar parochies 1797-1857*, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland XXXIX, Tilburg 1977.

Dr. M.H. Koyen O. Praem. en Dr. L.C. van Dijk O. Praem., *Tongerlo door de eeuwen heen. Premonstratenzer leven en spiritualiteit*, Tongerlo 1973.

Dr. L.C. van Dijk O. Praem., *Evermodus P.H. Backx, de tweede stichter van de abdij van Tongerlo*, De Lindeboom V, Tilburg 1981, p. 159-204.

Tilburg als parochie van Tongerlo 1232-1832

door drs. G.J.W. Steijns

De middeleeuwen

Op 19 januari 1232 werd een deel van het patronaatsrecht over de kerk van West-Tilburg door Hertog Hendrik I van Brabant aan de toen ruim 100-jarige Abdij van Tongerlo geschonken. Een jaar later deden andere rechthebbenden, Hendrik van Pumbeke en zijn vrouw Ymana van Gageldonk, hetzelfde met hun deel, en nog weer 30 jaar later, in 1263, volgde Godfried van Kruinin-

gen, die gehuwd was met Oda van Gageldonk, dit voorbeeld.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de middeleeuwse geschiedenis van Tilburg. We kunnen wel stellen, dat we hier te maken hebben met de eindfase in een ontwikkeling waarin de rechtsopvolgers van de heren van Tilburg uit het geslacht der Giselberten hun bevestigingsrechten van de bediening van een reeds langer op het eigen domein van die heren bestaande

kerk, overdroegen aan een geestelijke instelling. Dit was in Noord-Brabant rond 1200 een vrij algemeen verschijnsel. Over de parallel verlopende overdracht van de tiendrechten en de daaruit voortvloeiende verplichtingen wordt elders in dit boekje geschreven.

Onder het patronaatschap en het daarmee verbonden bevestigingsrecht verstaan we, dat de patroon, een persoon of instelling, het recht had om een nieuwe pastoor ter benoe-

ming door de bisschop voor te dragen. In het geval, dat, zoals sinds 1232 in Tilburg, de patroon een abdij was, kon dat een lid van die gemeenschap zijn; het hoefde echter niet. De Abdij van Tongerlo heeft waarschijnlijk vanaf het begin wel eigen abdiheren doen benoemen, maar het kerkelijk recht van die tijd liet nog toe, dat deze dan niet zelf de zielzorg uitoefenden, maar zich ter plekke lieten vervangen door een vice-cureit of onderpastoor, meestal een plaatselijke wereldgeestelijke.

Rutger van Holten was in 1502 de eerste Tongerloose pastoor die ook werkelijk in Tilburg resideerde en actief was. Het zgn. personaat, pastoraat zonder residentieplicht, werd officieel tijdens het concilie van Trente (1545-1563) afgeschaft. Door deze gang van zaken is het begrijpelijk dat de banden tussen de parochie en de abdij lange tijd slechts van zakelijke aard geweest

moeten zijn. De parochie vormde eerder een bron van inkomsten (tienden en domeingoederen) dan van geestelijke zorg. Uit het oude "Liber Anniversariorum", de kalender van kerkelijke vieringen, van de parochie Tilburg blijkt ook, dat die meer van doen heeft met het eigene van het Bisdom Luik, dan met dat van de Norbertijnenorde. We moeten ons de 13e eeuwse kerk van Tilburg, waarvan we aannemen dat ze op dezelfde plek stond als haar opvolgers en nu de kerk van het Heike, voorstellen als een zeer eenvoudig gebouwtje. Pas in 1430 begint men aan de bouw van een

meer monumentale kerk met een toren. Deze was pas in 1483 gereed en werd toen op de feestdag van de patroonheilige Sint-Dionysius (9 oktober) door de wijbisschop van het bisdom Kamerijk geconsacreerd. De kerk bezat behalve een hoofdaltaar nog elf of twaalf, waarschijnlijk eenvoudige, bijaltaren, gesticht door particuliere personen of broederschappen en door hen onderhouden. Twee van die broederschappen leven nog voort in onze huidige schuttersgilden van Sint-Joris en Sint-Sebastiaan.

De tijd van reformatie en contrareformatie

Zoals gezegd gingen de witheren zich pas vanaf het begin van de 16e eeuw met de geestelijke verzorging van de Tilburgse bevolking bezighouden; de pastoors vestigden zich permanent op de in 1384 gekochte huizing "Moerenburg"; daardoor werden de betrekkingen tussen de plaats en de abdij ook nauwer, persoonlijker. Dit moge ook al blijken uit de vele Tilburgers die, hun roeping volgend, in Tongerlo intraden. Vanaf ongeveer 1500 tellen we bijvoorbeeld in de jaargetijdenlijst van de abdij zeven personen met de naam Mutsaerts. Een van hen Dionysius Mutsaerts (1578-1635) schreef een tweedelige, bij Plan-tijn uitgegeven "Kerckelijke Historie. . ." en werd proost van het Norbertinessenklooster Sint-Catharina-dal bij Breda. Een tweede lid van die familie, Nicolaas Mutsaerts, was van 1569 tot 1592 hier pastoor en daarna tot 1608 de veertigste abt van Tongerlo. Juist deze man belichaamde als "hersteller van Tongerlo" het nieuwe contrareformatische elan. Hij trok zich met name de goede opleiding van de pastores aan. Daarvan ondervond ook Tilburg de gunstige gevolgen. De Norbertijnse spiritualiteit werd zeker mede ook door een pastoor als de om zijn vroomheid bekende Petrus van Emmerick (1616-1625) bevorderd. Hij en andere geleerde pastoors beschikten op de pastorie over een uitgebreide bibliotheek, getuige de nog voorhanden inventarislijsten. Omstreeks 1650 moet in Tilburg ook een afdeling van de derde orde van Sint-Norbertus zijn ontstaan. De leden, ook wel Norbertuskwezels of -kwezelaars

genoemd, bleken in de komende anderhalve eeuw van onschatbare waarde te zijn als hulpkrachten in de zielzorg, waar de aanwezigheid van priesters door de beperkende maatregelen van de overheid gefrustreerd werd.

Inmiddels had de reformatie in Tilburg wel invloed gekregen, maar deze was van voorbijgaande aard. Met Pinksteren 1576 schijnt in de kerk gebeeldstormd te zijn. De grootste schade ondervond de parochie echter van de mede uit de geloofsworsteling voortgekomen oorlogssituatie. Brabant was een der voornaamste strijdtonelen van de 80-jarige oorlog. Voortdurend trok in het laatste kwart van de 16e eeuw krijgsvolk van beide partijen door het dorp.

Zo is pastoor Mutsaerts door vijandige soldaten mishandeld. Tengevolge van oorlogsschermmutselingen brandde de kerk op 15 april 1595 voor een groot deel af. Mede met een gift van de Abdij van Tongerlo werd zij herbouwd. In 1615 was men gereed en op 29 januari 1617 werd de kerk door bisschop Van Zoes herwid, midden in het 12-jarig bestand, de periode die voor het definitief doorwerken van de contrareformatie in de Meierij zo belangrijk is geweest.

Vanaf de val van Den Bosch 1629

Anthony Schetz, baron van Grobendonck en heer van Tilburg en Goirle, moest op 14 september 1629 als Spaans gouverneur de stad Den Bosch overgeven aan de staatse troepen onder bevel van stadhouder

Nicolaas Mutsaerts (ca. 1530-1608) (coll. Abdij van Tongerlo)

Frederik Hendrik. Het garnizoen kreeg vrije aftocht, maar ook de geestelijken moesten de stad verlaten. De capitulatie had bovendien, volgens de heren in Den Haag, niet alleen betrekking op de stad en zijn naaste omgeving, maar ook op de gehele Meierij.

Consequent handelend vaardigden zij op 29 oktober 1629 reeds een plakkaat uit waarbij aan alle priesters in de Meierij werd bevolen de kerken te ontruimen. In de jaren die volgden kwamen herhaaldelijk, maar incidenteel, predikanten naar Tilburg en was de kerk langere of kortere tijd gesloten voor de katholieke eredienst. Toen in 1632 de latere abt en geleerde Maria-vereerder Augustinus Wichmans pastoor van Tilburg werd, trof hij een toestand aan van elkaar voortdurend bestoken met onhebbelijkheden. De Staten-Generaal duldden de priesters niet, de bevolking en de Brusselse regering wensten de predikanten niet te accepteren. Met veel tact heeft hij geprobeerd de standpunten te matigen, zonder principes prijs te geven.

Augustinus Wichmans (1596-1661) (coll. Abdij van Tongerlo)

Op 7 augustus 1633 nam onder begeleiding van de Hoogschout van Den Bosch vergezeld van ruim 80 cavalieristen, de eerste eigen Tilburgse predikant, Petrus Arleboutius, bezit van de kerk. Pastoor Wichmans las voortaan de mis in de school, het volk stond buiten op het kerkhof. Een paar maal is de kerk daarna nog van eigenaar gewisseld en ook waren er voortdurend chicanes over en weer. Aan de onduidelijke situatie kwam in negatieve zin een eind door het plakkaat van "retorsie" of vergelding, dat de

Staten-Generaal op 20 juni 1634 uitvaardigden, en nog meer door het zgn. "Strickter plakkaat" van 1635 waarbij de uitoefening van de katholieke godsdienst werd verboden en de geestelijken het verblijf in de Meierij werd ontzegd.

Toen begon voor de pastoors een zwervend bestaan. Uit aantekeningen uit de doop- en trouwboeken blijkt, dat de sacramenten rond 1640 vaak buiten Tilburg zijn toegediend. Ook Wichmans' opvolger Augustinus van Dijk moest zich voortdurend schuilhouden, soms op het kasteel van de katholieke heren Schetz van Grobbendonck.

Met de vrede van Munster in 1648 ging Tilburg van de als veroverd gebied rechtstreeks vanuit Den Haag bestuurde generaliteitslanden deel uitmaken. De pogingen tot protestantisering van deze streken werden nu alleen maar doelgericht. De Meierij werd ook "politiek gereformeerd", dat wil zeggen de ambten mochten slechts door aanhangers van de reformatie worden vervuld. De katholieke eredienst bleef verboden. Kerkelijk bezit, waartoe ook de Tilburgse pastorie "Moerenburg" werd gerekend, werd geconfisqueerd. Pastoor Van Dijk heeft toen met veel geldelijke steun van zijn parochianen op Spaans gebied te Steenvoort onder Poppel, naast een aan Tongerlo toebehorende hoeve, een zgn. grenskerk gebouwd. Deze werd op Allerheiligen van 1650 plechtig in gebruik genomen. De kerk was goed gebouwd en gemeubileerd en zelfs van gebrandschilderde ramen voorzien. Welgestelde Tilburgers schonken fraai, nog bestaand liturgisch vaatwerk, zoals de nu Goirke-se monstrans, waarop naast die van de kerkpatroon Sint-Dionysius ook de afbeeldingen van O.L. Vrouw, Sint-Norbertus en Sint-Augustinus prijken, alle drie heiligen uit de Norbertijnse traditie.

De pastoor bleef nog lang in Tilburg ondergedoken; pas in 1656 werd voor hem een verblijf bij de grenskerk gebouwd. De gelovigen togen 's zondags in optocht naar Steenvoort, tot grote ergernis van de gereformeerde overheid. Die ergernis werd echter niet minder toen aan het eind van de zestiger jaren die

trek ophield om plaats te maken voor samenkomsten in zgn. kerk-schuren in het dorp.

De periode van de schuurkerken na 1700

De periode van de oorlog met Frankrijk (1672-1678) gaf de katholieken de gelegenheid met wat meer durf hun bijeenkomsten te houden in hun "opgepronckte schuuren".

Die situatie is nooit meer geheel teruggedraaid. Zowel om principiële redenen als uit een oogpunt van opportuniteit werd de houding van de generaliteit verdraagzamer. Weliswaar werd geen enkel plakkaat herroepen, maar vaak werd tegen betaling van een recognitie of afkoopsom meer toegelaten.

De katholieken gingen nu "schuurkerken" bouwen. De Norbertijnse pastoor heeft zich omstreeks 1670 gevestigd op de zogenaamde neerhuizing van het kasteel aan de Has-selt. Daar werden dan ook de godsdienstoefeningen voortaan gehouden. Voor de gelovigen uit het zuidelijk deel van het dorp werd in

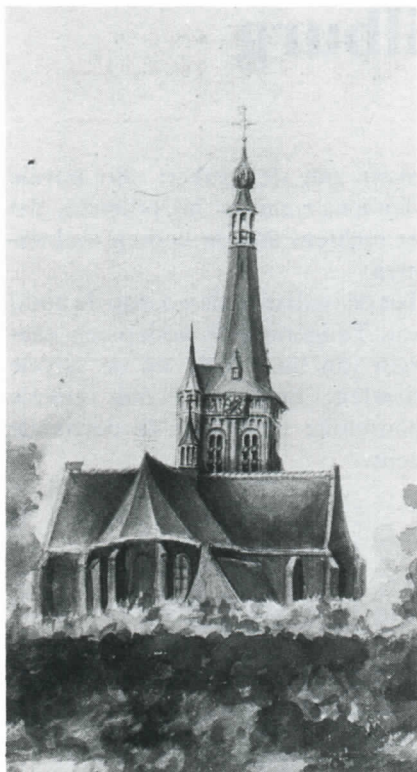

Zilveren offerandeschaal uit 1665 (coll. Kerk 't Heike Tilburg)

1691 een schuurkerk gebouwd op "het Heike" aan de huidige Primus van Gilsstraat. Zij werd in 1731 vervangen door een ruimer gebouw.

In het noorden veranderde in 1710 de toestand, toen de heerlijkheid werd verkocht aan de protestantse prins Willem van Hessen-Kassel. Reeds pastoor Waltherus Colen, ook al Tilburger van geboorte, heeft er moeite voor gedaan (1707-1715) om tot een zelfstandig parochiecentrum te komen.

In 1715 slaagde zijn opvolger Frede-

Achterzijde kerk 't Heike eind 18e eeuw
(part. coll. Loon op Zand)

rik Becanus daarin definitief met de bouw van een schuurkerk op een door Colen aangekocht stuk grond op de hoek van de huidige Goirkestraat en de Kard. Vaughanstraat. In 1718 verrees ten zuiden daarvan ook een nieuwe pastorie, die tot 1927 dienst zou blijven doen en waarvan het nog bestaande poortje eens deel uitmaakte. In de jaren 1724-25 werd de kerk na stormschade, met toestemming van Hunne Hoogmogenden in Den Haag, vernieuwd en vergroot.

In de twee kerkgebouwen, op het Goirke en het Heike, moet zich onder de leiding van de Witheren als pastoors en kapelaans in de 18e eeuw een bloeiend parochieleven hebben ontwikkeld. Hernieuwde resoluties van 1730 en '31 van de Staten-Generaal boden de wereldlijke overheid de mogelijkheid om met name de Norbertijnen van de grote Brabantse abdijen, bij uitzondering en tegen vergoeding in de vorm van een recognitie, toe te laten de parochies te bedienen. Zo weten we dat in Tilburg voortdurend vier witheren als pastoors en kapelaans werkzaam waren. Op hoogtijdagen moest (blijkens het "memorieboek") zelfs nog een beroep gedaan worden op assisten-

tie door ordebroeders of andere geestelijken.

De pastoors genoten aanzien, ook bij niet-katholieken. Een goed voorbeeld daarvan was Ignatius Sprong, al in 1731 kapelaan en vervolgens van 1743 tot 1777 pastoor. In 1775 werd geestdriftig zijn gouden priesterfeest gevierd.

De parochie gesplitst 1797 De overgang van wit naar zwart 1832

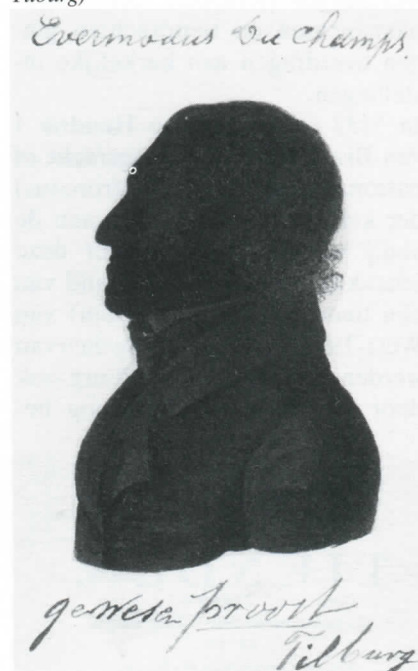
Volgens een door kapelaan Bonifacius Beerenbroek in 1785 gehouden telling waren er toen in Tilburg 8427 katholieken (communicanten en kinderen). Het was alleen al om die reden verstandig om over een splitsing van de parochie met zijn twee kerkgebouwen te denken. Bovendien voelde men zich op het Heike wat achtergesteld bij het Goirke, te meer daar sinds de pastoor resideerde. Op 21 januari 1797 richtten 173 ingezetenen van zuidelijk Tilburg een verzoek tot de abt van Tongerlo, Godefridus Hermans, om de aanstelling van een afzonderlijke pastoor en twee kapelaans op het Heike. Dat kon echter zomaar niet. De eigenlijke aanstelling en hier in feite de oprichting van een nieuwe parochie kwam de bisschop, in dit geval de Apostolische Vicaris van 's-Hertogenbosch, toe. Na talloze onderhandelingen, vooral met een nogal onwillige abt, volgde op 5 juli 1797 de officiële splitsing en oprichting van een zelfstandige parochie, 't Heike, waar weer drie witheren als pastoor en kapelaans benoemd werden.

Een tweede pastorie werd door de parochie gekocht aan de Nieuwe Dijk, nu Bisschop Zwijzenstraat nr. 22, schuin tegenover de huidige door de latere pastoor Zwijzen gebouwde pastorie. De pastorie op het Goirke werd in december 1797 door het kerkbestuur van de abdij van Tongerlo gekocht.

Dit laatste was bijna symbolisch voor de veranderde relatie met de abdij. Door nieuwe kerkrechtelijke verhoudingen en door het feit dat de abdij in de turbulenties van de Franse overheersing in de zuidelijke Nederlanden als kloostergemeenschap in de abdijgebouwen had opgehouden te bestaan, naderde

het einde van de nauwe relatie tussen Tongerlo en Tilburg. In materiële zin werd de relatie beëindigd door de afschaffing van de tiendrechten en de confiscatie en verkoop van de goederen in de Franse tijd. In personeel opzicht door het langzaam door uitsterven verminderen van de abdijbevolking, waardoor minder zielzorgers beschikbaar kwamen voor benoeming. De laatste witheren-pastoors waren Evermodus Duchamps (1807-1832) op het Heike en de kerkhistoricus Mathias Stals (1812-1832) op het Goirke. Al vanaf 1817 waren de witheren kapelaans vervangen door wereldgeestelijken. Toch heeft Tilburg weer voor de abdij van Tongerlo een nieuwe "hersteller" geleverd. De jonge parochiaan van Evermodus Duchamps, Petrus Hubertus Backx, zou in 1840 onder de kloosternaam Evermodus, als superior de abdij op dezelfde plaats herstichten.

Silhouetportret van Evermodus Duchamps
(1748-1832) (coll. Gem. Archiefdienst
Tilburg)

Dit artikel is voor een zeer groot deel te beschouwen als een samenvatting van de bijdrage van C.J. Weijters in het jaarboek "De Lindeboom" II, 1978, pag. 11 v.v. getiteld "De parochie Tilburg en de Abdij van Tongerlo".